

Rozdział pierwszy

Odpowiedzialność cywilna we francuskim prawie spółek¹

Hugues Kenfack

Profesor, Dziekan Wydziału Prawa
Uniwersytetu Toulouse 1 Capitole

„Być człowiekiem, to właśnie być odpowiedzialnym” napisał Antoine de Saint Exupéry w swoim utworze *Ziemia, planeta ludzi*. Można przekształcić tę myśl i powiedzieć „Być społeczeństwem, to właśnie być odpowiedzialnym, a przynajmniej w prawie francuskim”? Skrót myślowy byłby jednak zbyt duży, nawet jeśli społeczeństwo jest postumentem odpowiedzialności cywilnej. A zatem, jakie są przejawy odpowiedzialności cywilnej we francuskim prawie spółek? Można by odpowiedzieć, że są one takie same jak w prawie polskim, co ułatwiłoby nam zadanie.

Już od samego początku narzuca się ograniczenie tematu. Z jednej strony pojawia się pytanie, czy należy ograniczyć się do spółek handlowych, czy też objąć analizą również spółki cywilne? Pytanie jest tym bardziej zasadne, że omawiając w ramach niniejszej debaty jedynie spółki handlowe, mamy do czynienia z ich ogromną różnorodnością w prawie francuskim: spółki akcyjne, spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, spółki akcyjne uproszczone, spółki jawne, a nawet spółki europejskie z odmiennymi zasadami i odpowiedzialnością – której spółce zatem nadać priorytet? Czy można ograniczyć się jedynie do spółek *in bonis*, bez omawiania spółek znajdujących się trudnej sytuacji gospodarczej?

Z drugiej strony, z uwagi na to, że koledzy z Polski przedstawiają odpowiedzialność spółki dominującej za winę spółki zależnej², a także

1 Autor kieruje swe podziękowania do prof. dr. hab. Zbigniewa Hajna, kierownika Zakładu Europejskiego i Zbiorowego Prawa Pracy Uniwersytetu Łódzkiego, dr Dagmary Skupień, prezes sekcji polskiej Towarzystwa Henri Capitant oraz do prof. dr. hab. Marioli Lemonnier, prodziekana Wydziału Prawa i Administracji (UWM w Olsztynie) i profesora wizytującego na Wydziale prawa w Tuluzie, za ich wspaniałe przyjęcie, organizację materialną i naukową Dnia polsko-francuskiego zorganizowanego 6 maja 2014 r. w Łodzi.

2 Prof. Wojciech Popiołek (US).

odpowiedzialność spółki wobec akcjonariuszy mniejszościowych³, należy pominąć te szczególne rodzaje odpowiedzialności i przeanalizować odpowiedzialność spółki w sensie ogólnym, jako osoby prawnej odpowiedzialnej za swoje czyny, skupiając przede wszystkim nasze rozważania na spółkach akcyjnych i na spółkach z ograniczoną odpowiedzialnością.

Po takim ograniczeniu zakresu badań, entuzjastycznie nastawiony naukowiec pospieszyłby wertować odpowiednie podręczniki w celu znalezienia „prawa powszechnego” odpowiedzialności spółki i w trakcie bezowocnych zupełnie poszukiwań nieoczekiwanie doszedłby do myśli początkowej. Ogólnie i skrótowo mówiąc, osoba poszkodowana ma do wyboru dwie możliwości. Może wnieść powództwo w sprawie odpowiedzialności cywilnej przeciwko spółce z tytułu umowy (niewykonanie lub niewłaściwe wykonanie umowy przez spółkę) albo z tytułu czynu niedozwolonego. Takie podejście jest jednak zbyt uproszczone i nie ukazuje całego bogactwa poruszanego tematu.

W rzeczywistości odpowiedzialność cywilna we francuskim prawie spółek dotyczy dwóch bardzo szczególnych dziedzin. Z jednej strony chodzi o powództwa w sprawie odpowiedzialności, będące przedłużeniem prawa ogólnego, odpowiedzialności cywilnej osób prawnych wynikającej z kodeksu cywilnego. Z drugiej strony chodzi o podmioty podlegające odpowiedzialności cywilnej, na które ma wpływ prawo spółek, na które z kolei wpływa kodeks cywilny, przy zachowaniu szczególnych uwarunkowań w zależności od danego podmiotu.

Stosowne będzie omówienie roszczeń z tytułu odpowiedzialności (I), a także samych podmiotów podlegających odpowiedzialności (II).

1. Powództwo z tytułu odpowiedzialności cywilnej w prawie spółek

Osoby prawne są odpowiedzialne na gruncie prawa cywilnego za szkody wyrządzone w ich imieniu. Powództwa z tytułu odpowiedzialności cywilnej są dwojakiego rodzaju i dotyczą zarówno spółek cywilnych, jak i spółek handlowych. Jeden rodzaj powództwa obejmuje odpowiedzialność pośrednią spółki ze względu na działania pracowników (A), drugi natomiast odnosi się do odpowiedzialności bezpośredniej spółki przez zrównanie działania (asymilację) (B).

3 Prof. Mariola Lemonnier, prodziekan Wydziału prawa i administracji (UWM w Olsztynie).

A. Powództwo z tytułu odpowiedzialności pośredniej spółki na skutek działania pracowników

Pomijając kierownictwo lub zarząd spółki, osoba prawna może być traktowana jako zleceniodawca w stosunku do osób dla niej pracujących. Taki rodzaj powództwa wynika z ogólnego prawa odpowiedzialności cywilnej.

Zgodnie z art. 1384 ustęp 5 francuskiego kodeksu cywilnego, spółka odpowiada za błędy popełnione przez jej pracowników w zakresie wykonywania ich obowiązków służbowych.

Spółka nie może jednak być pociągnięta do odpowiedzialności cywilnej za szkody wyrządzone przez jej pracownika, gdy ten działał poza przydzielonymi mu obowiązkami, bez pozwolenia i w celach niezwiązanych z działalnością spółki⁴. Jeśli natomiast osoba poszkodowana udowodni, że mogła sądzić, iż pracownik działał w ramach swoich obowiązków, spółka ponosi odpowiedzialność⁵.

B. Powództwo z tytułu odpowiedzialności bezpośredniej spółki przez asymilację

W słynnym wyroku z 1977 r., francuski Sąd Kasacyjny orzekł, że osoba prawna „odpowiada za błędy popełnione przez jej organy i winna jest je naprawić bez zobowiązania osoby poszkodowanej do wniesienia w tej kwestii sprawy, na podstawie art. 1384 ustęp 5 kodeksu cywilnego, przeciwko tym organom potraktowanym jak pracownicy”⁶. Z zasady więc winy popełnione przez osoby zarządzające spółką w ramach wykonywania swoich obowiązków, np. poprzez nieuczciwą konkurencję lub bezpodstawne zerwanie umowy, stają się bezpośrednio winami osoby prawnej. Wina jednego lub kilku zarządzających spółką cywilną, dokonana w ramach ich obowiązków, pociąga za sobą odpowiedzialność cywilną tej ostatniej. Nie ma nic szczególnie odkrywczego w takiej hipotezie, wynikającej z klasycznego postępowania opartego na art. 1382 kodeksu cywilnego, czyli na winie osobistej.

4 Cass. ass. Plén., 15 listopada 1985: „Jurisclasseur Périodique” 1986, II, nr 20568 przypis G. Viney; Cass. 2e civ., 12 maja 2011, nr 10-20.590, „Bulletin civil”, II, nr 110 (Cass. ass. Plén. – walne zgromadzenie Cour de Cassation).

5 Cass. 2e civ., 29 maja 1996, „Revue Juridique Dalloz Affaires” [dalej: RJDA], 1996, nr 1145.

6 Cass. 2e civ., 27 kwietnia 1977, Bull. civ., II., nr 108, s. 74. Zob. Cass. 2e civ., 17 lipca 1967, Bull. civ., II, nr 261 ; Cass. Com., 3 czerwca 2008, nr 07-12017 i 07-15228, RJDA, 2008, nr 1131.

Aby wnieść powództwo przeciwko spółce z tytułu odpowiedzialności deliktowej, osoba trzecia nie musi wykazywać winy osobistej spółki, od której żąda naprawy szkody (ani nawet występować przeciwko osobie, która uczestniczyła w dokonaniu szkody – osobie z kadry zarządzającej lub pracownikowi). Wynika to jasno ze słynnego orzeczenia z 1977 r., dotyczącego sytuacji, gdy robotnik zmarł na skutek wadliwego działania dźwigu obsługiwanego przez jednego ze wspólników. Przedstawiciele prawni ofiary pozwali bezpośrednio spółkę na podstawie art. 1382 kodeksu cywilnego. Odrzucenie przez sądy rozpoznające sprawę co do istoty doprowadziło do kasacji na warunkach opisanych powyżej. Ponadto, każda osoba poszkodowana może doszukiwać się odpowiedzialności cywilnej spółki na podstawie „opieki” nad przedmiotami, a nawet nad zwierzętami jej powierzonymi. W ten sposób, w wyroku z 1984 r., osoba prawna została uznana za opiekuna zwierzęcia w miejscu, w którym doszło do szkody wyrządzonej przez psa przywiązanego na terenie przedsiębiorstwa, mimo iż taka opieka nad zwierzęciem nie stanowiła przedmiotu działania spółki⁷. Oczywiście jest, że takie rozwiązanie dotyczy również opieki nad przedmiotami w myśl art. 1384 ustęp 1 kodeksu cywilnego.

Ponadto, zgodnie z art. L. 470-1 francuskiego kodeksu handlowego, spółka może być skazana solidarnie razem ze swym kierownictwem na zapłacenie grzywny nałożonej na to ostatnie za naruszenie przepisów prawnych, dotyczących wolności ustalania ceny oraz swobody konkurencji. W tym momencie należy omówić podmioty podlegające odpowiedzialności cywilnej w prawie spółek.

2. Podmioty podlegające odpowiedzialności cywilnej w prawie spółek

W centrum odpowiedzialności cywilnej znajdują się dwa główne podmioty: zarząd (A) oraz pracownicy (B).

A. Zarząd

Nie chodzi tu o odpowiedzialność cywilną z tytułu pełnienia funkcji kierowniczej wspomnianej już powyżej, lecz o samą odpowiedzialność

⁷ Cass. 2^e civ., 22 lutego 1984, D. 1985, 19 przyp. E. Agostini; RTD civ., 1985, 399, obs. J. Huet.

cywilną osób zarządzających⁸. Oprócz tego ograniczenia, pomijamy również szczególne sytuacje specyficznych spółek przedstawionych powyżej, jak również sytuację rzeczywistej kadry zarządzającej, o której wiadomo, że jest uważana za równorzędną zarządowi w sprawach wiążących spółkę, opodatkowania i odpowiedzialności, nie mając jednak możliwości powoływania się na korzystne zapisy w statucie dla zarządu w sensie formalnym⁹. Odpowiedzialność zarządu często jest przywoływana w prawie francuskim w stosunku do czynów popełnionych przez osobę trzecią, wspólników lub akcjonariuszy. Dzieje się tak nie bez powodu.

Po pierwsze, jest to jeden ze środków oferowanych wspólnikom w zwalczaniu nadużyć w zarządzaniu spółką. Po drugie, jest to skuteczna broń w rękach wspólników mniejszościowych, którzy z uwagi na brak większości nie mogą odwoływać osób zarządzających. Mowa tu o kadrze zarządzającej odpowiedzialnej wobec spółki i wspólników oraz osób trzecich.

Kadra zarządzająca odpowiedzialna wobec spółki i wspólników

Zgodnie z prawem, a w szczególności z art. 1843-5, 1850 francuskiego kodeksu cywilnego, art. L. 223-22 i L. 225-251 francuskiego kodeksu handlowego, osoby zarządzające odpowiadają za uchybienia wobec przepisów ustawowych i regulaminom stosowanym w spółkach, za nieprzestrzeganie statutu (np. przepis ograniczający kompetencje), a zwłaszcza za złe zarządzanie spółką (zachowanie osoby zarządzającej niezgodne z interesem spółki)¹⁰. Charakter niewłaściwego zarządzania może być różnorodny, począwszy od zwykłej nieostrożności lub zaniedbania, na poważnych oszustwach kończąc¹¹.

Wspólnik¹² może w pierwszej kolejności wystąpić o naprawę szkody wyrządzonej spółce z winy jej kadry zarządzającej: mówimy wtedy o powództwie „*ut singuli*”. Powództwo to ma na celu uzyskanie naprawy całej szkody wyrządzonej spółce przez osoby nią zarządzające.

Odszkodowanie powinno zostać przyznane spółce. Jest ono niedopuszczalne, jeśli dąży się w nim do anulowania czynu popełnionego przez

8 Na temat całej kwestii zob. D. Gibirila, *Responsabilité civile des dirigeants de société* [Odpowiedzialność cywilna kadry zarządzającej spółką], wyd. Francis Lefebvre, 2013.

9 M. Cozian, A. Viandier i F. Deboissy, *Droit des sociétés* [Prawo spółek], nr 261.

10 Cass. Com., 22 października 2013, nr 12-24166.

11 Przykłady orzecznictwa w sprawach błędów w zarządzaniu zob. *Mementos Pratique Francis Lefebvre*, « Sociétés Commerciales » („Sociétés Commerciales” to tytuł w kolekcji *Mementos Francis Lefebvre*) [„Spółki Handlowe”] 2014, n° 13952 i n.

12 Lub akcjonariusz.

osobę zarządzającą i podlega pewnym warunkom. Ma charakter pomocniczy i może być zastosowane tylko wtedy, gdy spółka sama nie podjęła żadnych działań za pośrednictwem swego przedstawiciela prawnego. Powództwo będzie jednak dopuszczalne, jeśli przedstawiciel prawny podjął już pewne kroki, ale jego działania okazały się zdecydowanie niewystarczające dla naprawy całej szkody poniesionej przez spółkę¹³.

Uzależnione jest ono od statusu wspólnika (lub akcjonariusza) w momencie jego wnoszenia. Powód, który straci wspomniany status w dniu zgłoszenia powództwa lub w trakcie jego rozpatrywania nie może go wnieść, nawet jeśli ma ono na celu naprawę szkody powstałej wtedy, gdy posiadał jeszcze wymagany status¹⁴. W drugiej kolejności wspólnik może wnieść powództwo w celu naprawy szkody osobistej: mówimy wtedy o powództwie indywidualnym¹⁵. Powództwo to dotyczy szkody doznanej osobiście z powodu działania osoby zarządzającej spółką¹⁶. Dopuszczalność takiego powództwa zależy od tego, czy szkoda doznana przez wspólnika (akcjonariusza) jest odrębna od szkody doznanej przez samą spółkę. Nie musi on udowadniać winy osoby zarządzającej w oderwaniu od jej obowiązków służbowych¹⁷. Ponadto, wspólnik może wnieść powództwo indywidualne nawet po zbyciu swych papierów wartościowych, ponieważ mamy tu do czynienia z naprawą szkody osobistej. Ewentualne odszkodowanie należy się w całości wspólnikowi, nie zaś spółce.

13 Cass. Crim. (Cour de cassation Chambre Criminelle), 16 grudnia 2009, nr 08-88.305 w przypadku przedstawiciela prawnego, który nie wniósł żadnego sprzeciwu wobec osób zarządzających zajmujących jeszcze swe stanowiska i który nie zgłaszał żadnej szkody.

14 Cass. Com. (Cour de cassation Chambre Commerciale), 26 stycznia 1970, Bull. civ., IV, nr 30; CA Paris, 6 kwietnia 2001, RJDA, 2001, nr 982. Odrzucenie powództwa opartego na tym, że akcjonariusz, a jednocześnie administrator spółki, nie sformułował żadnych uwag w momencie wystąpienia działań, które potem podważył: CA Paris, 11 maja 1982: « Gazette du Palais » 1982, streszcz. s. 319.

15 Dla przykładów działań dopuszczalnych w orzecznictwie zob. przypadek osoby zarządzającej, która przedstawiła niewłaściwe rachunki w celu zablokowania wypłaty dywidendy. Cass. Req. (Cour de Cassation Chambre des requêtes), 29 października 1934, Dalloz seria H, 1934, s. 538) lub przypadek osoby zarządzającej, która sprzeniewierzyła dywidendy przeznaczone dla wspólnika (CA Paris, 2 maja 1935, Gaz. Pal., 1935, s. 113), lub niedawny przypadek administratora, który umyślnie wprowadził akcjonariusza mniejszościowego w błąd co do przyczyn i warunków odkupienia jego akcji w celu zamknięcia spółki (Cass. Com., 8 listopada 2005, nr 03-19679). Niedopuszczalne jest jednak powództwo wspólnika lub akcjonariusza przeciwko osobie zarządzającej z powodu pomniejszenia majątku spółki (Cass. Com., 12 czerwca 2012, nr 11-14.724).

16 Dla wspólników i akcjonariuszy zob. art. 1843-5, akapit I kodeksu cywilnego, art. L. 223-22 akapit 3 i L. 225-252 kodeksu handlowego.

17 Cass. Com., 9 marca 2010, nr 08-21.547, Bull. IV, nr 48.

Kadra zarządzająca odpowiedzialna wobec osób trzecich

W dzisiejszych czasach francuska kadra kierownicza sprawuje obowiązki obarczone ryzykiem w dobie kryzysu i niepewności otoczenia prawnego i gospodarczego. Jakby tego było mało, niektóre osoby zarządzające przekraczają czerwoną linię uczciwości. Powództwa z tytułu odpowiedzialności zarządu są więc coraz częstsze, co dało efekt w postaci dużej liczby zawieranych umów ubezpieczeń od odpowiedzialności cywilnej przez spółki. Sytuacja kadry zarządzającej zależy od sytuacji spółki. Jeśli jest to spółka *in bonis*, osoba zarządzająca jest dobrze traktowana, sędziowie są wobec niej wyrozumiali i z zasady spółka poniesie konsekwencje błędów popełnionych przez osobę zarządzającą w ramach wykonywania obowiązków służbowych (zob. I-A). W przeciwnym przypadku osoba zarządzająca często będzie skazywana osobiście, pod warunkiem oddzielenia jej winy od sprawowanych obowiązków.

Obecnie, po ewolucji w orzecznictwie, kadra zarządzająca znajduje się pod ochroną taką, jak funkcjonariusze. W przypadku szkody wyrządzonej z winy osoby zarządzającej, osoba trzecia powinna z zasady zwrócić się przeciwko reprezentowanej osobie prawnej z uwagi na to, że odpowiedzialność takiej osoby prawnej jest wyjątkowa i podporządkowana wykazaniu winy odrębnej od sprawowanej funkcji i przypisywanej jej osobiście. Orzecznictwo jasno zdefiniowało kryteria winy odrębnej od sprawowanej funkcji.

Po okresie orzekania o braku odpowiedzialności, znaczący wyrok izby handlowej Sądu Kasacyjnego z dnia 20 maja 2003 r. powrócił do tego zaniedbania. W przywołanej sprawie osoba zarządzająca spółką o ograniczonej odpowiedzialności scedowała na dostawcę, w zamian za dostawę materiałów, dwie wierzytelności, które uprzednio scedowała na bank. Sędziowie rozpatrujący sprawę, co później potwierdzono w kasacji, przyznali rację wnioskowi dostawcy, powołującemu się na odpowiedzialność osobistą osoby zarządzającej w celu uzyskania naprawy szkody wynikającej z nieopłacenia scedowanych wierzytelności. Sąd przypomniał zasadę, że „odpowiedzialność osoby zarządzającej wobec osoby trzeciej może być utrzymana tylko wtedy, gdy popełniła ona błąd niezwiązany z wykonywaną funkcją” i doprecyzował, że „będzie tak w przypadku, gdy osoba zarządzająca popełnia umyślnie błąd o szczególnie poważnych konsekwencjach w oderwaniu od zwykle wykonywanych obowiązków społecznych”¹⁸. Należy tu wziąć pod uwagę dwa elementy: umyślny charakter błędu i jego ciężar¹⁹.

18 Cass. Com., 20 maja 2003, nr 99-17.092; Cass. Com., 26 lutego 2008, nr 05-18.569.

19 CA Paris, ch. 5-9, 10 października 2013, nr 12/22503, SA Coopérative des Parfumeurs Passion Beauté c/Hirou, RJDA, 2014, nr 129 zastosowała te zasady odrzucając uwzględnienie *intuitus personae* konwencji, która nie może skutkować pocią-

Ostatnie wyroki uznają tak rozumianą odpowiedzialność nawet wtedy, gdy elementy te wystąpiły w ramach przyznanych kompetencji, jeśli doprowadziły one do powstania, ze strony ich autorów, umyślnych błędów o szczególnie poważnych konsekwencjach popełnionych w oderwaniu od zwykle wykonywanych obowiązków w spółce. Należy doprecyzować, że omawiana powyżej вина oderwana nie znajduje zastosowania w stosunkach wewnętrznych w spółce, czego potwierdzeniem jest wyrok Sądu Kasacyjnego z dnia 4 lutego 2014 r.²⁰

B. Pracownicy

Działania pracowników najemnych przynoszące szkody znajdują się w sferze odpowiedzialności spółki z tytułu zatrudniania pracowników. Pracownicy najemni podlegają więc odpowiedzialności osobistej wobec osób trzecich tylko wtedy, gdy podejmują działania wykraczające poza granice powierzonych im obowiązków²¹ lub zostali skazani w procesie karnym za umyślne spowodowanie, chociaż z polecenia pracodawcy, naruszenia, którego skutkiem była szkoda wobec osoby trzeciej²².

Podsumowanie

Ten krótki przegląd odpowiedzialności cywilnej we francuskim prawie spółek pokazuje, że zależy ona po części od sytuacji ekonomicznej spółek, co jest logiczne, przy czym najważniejszymi jej podmiotami gospodarczymi są spółki cywilne i handlowe. W obecnych czasach trudności gospodarczych rosnąca liczba upadłości spółek tłumaczy niewątpliwie powództwa przeciw osobom zarządzającym. Prawo francuskie wytworzyło przy tym specyficzny reżim odpowiedzialności cywilnej członków zarządu, który dotyczy jedynie członków formalnie uprawnionych, natomiast osoby zarządzające faktycznie podlegają ogólnej cywilnej odpowiedzialności deliktowej.

gnięciem do odpowiedzialności osobistej pełnoprawnego zarządcy socjalnego, ponieważ dotyczyłaby ona spółki, a nie jej zarządcy.

20 Cass. Com., 4 lutego 2014, nr 13-13.338.

21 Cass. Ass. Plén., 25 lutego 2000, nr 97-17378 i 97-20152, « Bulletin, Arrêts publiés », nr 2.

22 Cass. Ass. Plén., 14 grudnia 2001, nr 00-82066, « Bulletin, Arrêts publiés », nr 17.

Bibliografia

Cozian M., Viandier A., Deboissy F., *Droit des sociétés*, éd. LexisNexis, Paris 2012, n° 261.

Deen Gibirila V., *Responsabilité civile des dirigeants de société*, éd. Francis Lefevre, 2013.

Mementos Pratique Francis Lefevbre, « Sociétés Commerciales » [tytuł w kolekcji Mementos] 2014.